

Zapisi o živinoreji v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske (1689)

V letih 2009–2013 je bil izdan slovenski prevod Valvasorjevega dela *Die Ehre dess Herzogthums Crain* (Čast in slava vojvodine Kranjske), ki je bilo objavljeno leta 1689. Najpomembnejše slovensko delo 17. stoletja, ki vsestransko opisuje Kranjsko, je napisano v tedanjem nemškem jeziku in gotici. Izdaja slovenskega prevoda je zelo pomemben narodnostni in kulturni dogodek v Sloveniji, opravljeno je ogromno prevajalsko delo in prevajalcem, v prvi vrsti družini Debenjak, gre za to posebna zahvala in priznanje. Slava vojvodine Kranjske je sedaj dostopna vsem Slovencem. Še bolj pa bo, ko bo objavljena v digitalni obliki na spletu, saj upamo lahko, da bo kmalu.

Delo je razdeljeno v petnajst knjig v štirih zvezkih in na koncu je dodan še obsežen register najpomembnejših pojmov skupaj z oznako številke knjige (zapisano z rimskimi številkami) in strani (zapisano z latinskimi številkami).

Stefančič (1966) je Valvasorjeve zapise na kratko povzel za predstavitev stanja živinoreje na Kranjskem v 16. stoletju. In kaj je pisal Valvasor o tedanji reji domačih živali, o živinoreji v 17. stoletju na Kranjskem? S pomočjo registra smo poiskali živinorejske pojme, kar je bilo osnovno izhodišče za iskanje zapisov o domačih živalih, živinoreji in povezanih vsebin. V sestavku jih predvsem predstavljamo in deloma tudi komentiramo.

Splošni zapisi o živinoreji na Kranjskem v 17. stoletju

Že v drugi knjigi na strani 108 (v nadaljevanju II/108) je v odstavku »Bogata živinoreja« zapisano, da živinoreja deželi Kranjski »veliko prinaša, ker je živine tu v veliki količini in to različnih rodov (mišljeno je vrst), in ta ne polni samo skled in posod za mleko, temveč marsikomu tudi mošnjček; zlasti reja konj in kobil. Kajti ker je konj zelo veliko, jih dostokrat prodajajo in jih zato vozijo daleč sem in tja; predvsem pa nadvse slavne kraške konje.« V nadaljevanju (II/111) v odstavku »Živinoreja na Gorenjskem« piše, da redijo »tudi veliko živine, kot so ovce, koze, voli; in prav nenavadno veliko nadvse lepih konj. Kupčujejo s konji, z mrežami za

sita, z volno in z ovčjimi siri, ki so tako dobri in delikatni, da jih po Nemčiji prodajajo kot parmezan.«

O domačih živalih, ki jih rede na Kranjskem, so podatki v tretji knjigi (III/437): »Kranjska ima najbolj znane živali skupne z drugimi evropskimi deželami; kot na primer konje, govedo, ovce, koze, prašiče, osle, mačke, pse itn.« Zanimivo, Stefančič (1966) je zmotno poročal, da Valvasor ničesar ne govori o prašičih.

V nadaljevanju so posebej omenjeni kraški konji (glej v poglavju: konji) in psi:

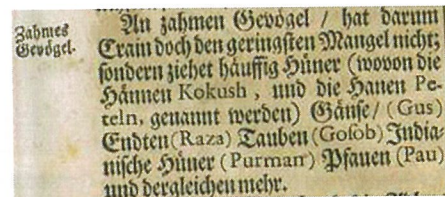
Med psi (ki jih Kranjec imenuje pès) Kranjska tudi nima najslabših, zlasti na Krasu in ob Piški; tam imajo velike in močne pse, ki volku pošteno pretresejo kožuh, zato imajo pastirji take pse vselej ob sebi.

Čast in slava vojvodine Kranjske. Ljubljana, 2009, III/437

Iz opisa lahko sodimo, da Valvasor opisuje prednike današnje avtohtone pasme kraški ovčar.

O perutnini na Kranjskem so podatki v poglavju Ptiči v odstavku Domači ptiči

(III/443). Pri opisu so dodana tudi slovenska imena, kar je v knjigi pogosto primer, in zato predstavljamo originalen zapis:

Die Ehre dess Herzogthums Crain (1689, III/443)

Prevod: »Domačih ptičev tako Kranjski enako nič ne manjka; temveč pogosto redijo kure (od katerih se koklje imenujejo kokush, petelini pa peteln), gosi (gus), race (raza), golobe (golob), indijske kure ali purane (purman), pave (pav) in podobno.«

V knjigi so zapisani (omenjeni), nekateri bolj posredno, številni drugi podatki, povezani z rejo domačih živali:

- paša domačih koz v planinah – (III/442)
- o kamnitih tleh, kjer pa med kamni raste »najlepša in najbolj plemenita trava, ki služi živini za pašo. Prebivalci namreč na nekaterih krajih redijo veliko živine.« – (III/263),
- v Medijski dolini je za živino dovolj paše

Gorenc®

IGOR STARE, s.p.
Sp. Brnik 81, 4207 CERKLJE
Tel.: (04) 28 16 100
www.gorenc.si

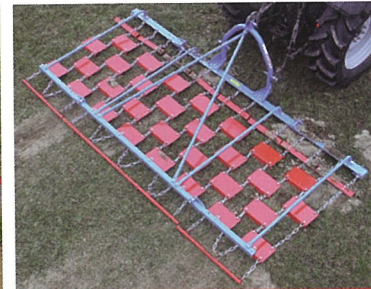

www.facebook.com/gorenc.si

Novo iz našega programa: ČESALA

Travniška brana št. 1

SPREJEMAMO NAROČILA

Izdelujemo tudi:

- KULTIVATORJE Z JEŽI IN VALJI • PLUGE ZA SNEG • VILICE ZA BALE •
- NAKLADALNE DROGOVE ZA LES • VALJE ZA NJIVE IN TRAVNIKE •

- (II/237); v Motniški dolini je dobra planinska paša - (II/139); v Mošeniški dolini je »paša za živino dobra« - (II/139); v Tuhinjski dolini je na hribih dovolj dobre paše za živino - (II/140),
- na področju Jesenic je na planinah »dobra paša za živino ali trava. Prebivalci redijo veliko ovac in druge živine in izdelujejo veliko sira, ki se ga običajno imenuje bovški sir, zelo veliko se tega sira pod imenom parmezan proda v Nemčijo. Od svojih čred dobijo tudi veliko volne.« - (II/135); veliko sira delajo tudi okoli Radovljice - (II/140),
- v Poljanski dolini živi veliko trgovcev in tovarnikov - (II/139),
- v Zagorski dolini imajo dobre planine, kjer spijajo debele vole. Pašnikov za živino ne manjka - (II/140); v dolini Temenice (II/188) prebivalci veliko kupčujejo z voli in drugo živino; vole omenjata tudi opisa dveh prigod: voli so pijanega kmeta zapeljali v Savo - (VIII/745) ali da so na Kumu voli padli v brezno ter je potem jarem prišel na dan v Mitovškem jezeru pri Radečah - (II/195),
- na Notranjskem ponekod zelo primanjkuje sveže vode in na določenih krajih imajo kali, kjer se nateče voda ob dežju. »V primeru, da dolgo ne dežuje, potem stoji stalno eden od kmetov iz vasi, h kateri spada kal, kot straža pri kalu in preprečuje, da bi drugi iz drugih vasi prihajali in njegovi vasi jemali vodo.« - (II/263),
- planinski orli so silno močni in pograbijo živo ovco in jo odnesejo (glej sliko). Posebej pogosto je to v visokih planinah in pastirji morajo pred temi krilatimi roparji skrbno varovati svoje črede. Orli odnašajo veliko ovac in kozličkov - (III/443-444).

Čast in slava vojvodine Kranjske. Ljubljana, 2009, III/444

Konji in kobilarne na Kranjskem

Valvasor na veliko mestih piše o konjih, še posebej o kraških konjih, konjereji, kobilarnah, konjušnici, vrstah konj in za uvod (III/437) navajamo:

Med konji hvalijo po vsej Evropi kraške, ki jih gojijo na Kranjskem - zaradi njihove vzdržljivosti: kajti živijo dolgo in prav dolgo vztrajno prenašajo tako delo kot tudi ježo. Saj jih potem tudi, ko so še mladi, privadijo na to, ko jih pasejo po samih kamnih in skalah.

Čast in slava vojvodine Kranjske. Ljubljana, 2009, III/437

V knjigi najdemo v zvezi s konji in konjerejo zapise kot na primer:

- konjereja na polju pri Škofji Loki - (II/134),
- odlična konjereja na Krasu - (III/262),
- Naklo - vzredijo mnogo velikih lepih konj - (II/139); na kranjskem polju vzrejajo veliko plemenitih konj, ki jih mora potem plačati Italija - (II/137); Smednik - vzreja velikega števila svojih konj, s katerimi kupčuje v Italiji. Tu je veliko tovarnikov. - (II/137); Pevno - tam redijo res veliko dobrih konj, ki jih vodijo za prodajo v Italijo. Iz konjske žime pa izdelujejo tudi veliko mrež za sita - (II/123); Tržiška dolina - tu tudi vzredijo mnogo velikih lepih konj. Tu je tudi veliko prevoznikov - (II/139); Moravska dolina - tukaj je tudi veliko tovarnikov (vodniki tovarnega konja ali nosilci bremena) - (II/139),
- Sorško polje - tam vzredijo veliko število prelepih konj, ki jih vodijo na pašnike v Italijo in tam prodajo. Te konje običajno narobe (to je prav preveč) krmijo in jih zato doma kaj dosti ne uporabljajo. Tu je veliko ljudi, ki izdelujejo dna za sita ali pa so konjski mešetarji - (II/136),
- Ljubljansko polje - v vaseh tega polja živi veliko tovarnikov in prevoznikov pa tudi izposojevalcev konj - (II/138),
- Cerklje - »tu vzredijo veliko dobrih konj in z njimi jahajo v Italijo, kjer jih prodajajo. To pa je tudi povod za to, da tu izdelu-

jejo veliko konjskih plaht, kočev, odev in podobnega in to vozijo daleč v tuje dežele - (II/141),

- Lož - kraj je znan zaradi lepih konj, kajti tukajšnja narava in kakovost tal dajeta za dobro konjerejo lepo priložnost, ker tu v okolici zraste veliko sena in tudi sicer kamniti hribi dajejo zelo dolgo travo, po kateri se konji lahko pasejo. Pri čemer prav odlično uspevajo in pridobijo veliko vzdržljivost, ker so jih vzredili na zelo kamnitih tleh - (XI/324),
- o preizkusu konj z zvonovi - (XI/410): imeli so tudi navado, da so z zvonjenjem zvončkov preizkušali pogum in naravo konj, namreč ali bi se splašili in ali bi zdržali hrup bitke.

Valvasor navaja tri kobilarne: Lipico, kjer ima »kraljevo-cesarsko veličanstvo na Krasu lastno kobilarno.« - (III/263), Poljane, kjer ima kobilarno grof von Ausberg - (XI/435), in Ig, kjer vzrejajo lepe konje - (XI/539). Poroča tudi o konjušnici pri gradu Soteska, ki so jo zgradili leta 1686 in je bila največja na Kranjskem - (XI/10).

Zanimivi so zapisi v zvezi z vrsto (pasmo) konj. Valvasor omenja kraške, nemške, koroške, turške, hrvaške in domače deželne konje. V drugi knjigi (II/136) sporoča, da kranjsko plemstvo uporablja samo koroške in večinoma hrvaške ali turške konje. Koroški konji so verjetno hladnokrvni noriški konji. O hrvaških konjih pa piše (XII/116), da so »mršavi, majhni in na videz slabotni; vseeno pa močni in vztrajni, tako, da najmanjši in najneznatnejši prav zlahka in pogumno nosi najmočnejšega moža. Nadvse hitro dirjajo in jim je kamnita, skalnata pot čez hribe in doline, po blatu in vodi prav toliko kot ravno polje. Zato v teh krajih (Morska krajina) uporabljajo izključno samo te in turške konje, ki so skoraj enake vrste, saj so namreč nemški konji veliko pretežki, da bi tukaj opravljali to, kar oni zmorejo.« Nemški konji so predstavljeni v enajsti knjigi - (XI/304). Ti niso vajeni neravnih poti in tudi niso vzdržljivi. Verjetno so bili to hladnokrvni konji, morda tudi noriški konji. Valvasor poudarja vzdr-

<p>mešalni vozovi in odjemalci silaže</p> <ul style="list-style-type: none"> voz z ali brez lastnega odvzema manj poškodb nog večje udobje za živali za vezano rejo, ležišča v prosti reji, hodnike, rešetke 	<p>gumijaste podloge za ležišča živali</p> <ul style="list-style-type: none"> preprosta vzreja od nekaj do 120 telet naenkrat 	<p>napajalni avtomati telet</p> <ul style="list-style-type: none"> tehtnice za mešalnice platformske tehtnice trotočkovne tehtnice za traktor 	<p>elektronske tehtnice</p> <ul style="list-style-type: none"> od 100 do 24.000 l brez ali z avtomatskim pranjem 	<p>hladilni bazeni, cisterne za mleko</p> <ul style="list-style-type: none"> molzni robot za dve kravi hkrati bema krtače za dvorišča, ceste dvoriščni traktor 	<p>merilniki vlažnosti zrnja Wile</p>
---	---	---	---	--	--

www.senk.si | tel.: 04 25 35 135 | gsm: 041 696 636 | Hotemaže 4 | 4205 Preddvor

žljivost (XI/304) naših deželnih konj (verjetno so to avtohtoni slovenski konji), zlasti pa se v tem odlikujejo kraški konji, hrvaški konji in konji, ki mejijo na Dalmacijo, pa tudi turški konji. Kraški konji (III/263) so najboljši konji in jih izvažajo v vso Evropo. To pasmo, danes že izumrlo, enako imenujemo tudi sedaj in je sodelovala pri nastanku lipicanskega konja.

Čebele in čebelarjenje na Kranjskem

Čebelam in čebelarjenju na Kranjskem je Valvasor posvetil veliko prostora – (III/454 – 457). Uvodoma je poudaril pomen medu kot sladila in zdravila ter vsestransko uporabnost voska. »Na Kranjskem ji pravijo zhebela in jih imajo tu silno veliko, ker obogatijo tudi marsikaterega poštenega hišnega gospodarja.« Omenja »posebne hišice za čebele, kamor spomladi okoli cvetne nedelje postavijo panje in jim odprejo luknje.« Poleti čebele rojijo, pogosto roji panj dvakrat, trikrat ali celo kar štirikrat. Prvi in drugi novi panj dasta nove roje. Tako iz enega panja dobijo šest ali celo sedem panjev. To potrjuje, da Valvasor opisuje kranjsko čebelo, ki se odlikuje v rojivosti. Jeseni po sv. Mihaelu (29. september) odvezemajo med. Iz dve- ali triletnih panjev odvezemajo ven med in čebele ter vse skupaj zmečkajo. Pri novih panjih, če so težki, pa prerežejo pokrov, z dimom iz tleče cunje čebele preženejo v zadnji del panja, dvignejo pokrov in izrežejo del medišča, del pa pustijo, da imajo čebele dovolj hrane za zimo. Potem pokrov zaprejo in panje dajo na prostor, kjer ni preostrega mraza. Spomladi pa jih vrnejo v čebeljak. Podobna ravnanja pri odvezemanju medu so opisana tudi v prvih slovenskih čebelarskih knjigah, ki so izšle v 18. in na začetku 19. stoletja. Veliko medu pošiljajo v druge dežele, zlasti v Salzburg. Veliko prodajo tudi voska – v Italijo, še posebej v Benetke. Na Kranjskem je med poceni, veliko pa ga porabijo za kuhanje medice, ki je priljubljena pijača. V nadaljevanju je opisan postopek za pripravo medice. Med uporabljajo tudi za velikonočne potice – (VII/472). Trgovanje z medom je omenjeno tudi v odstavku, kjer je opisano težavno preživljanje kmetov na Kranjskem – (XV/609).

Zupan (1934) je v Slovenskem čebelarju objavil članek »Kako popisuje Valvasor čebelarstvo v l. 1689«, kjer so obširneje predstavljeni Valvasorjevi zapisi o takratnem kranjskem čebelarstvu.

Dodajmo k temu poglavju še, da je je Valvasor opisal grad Lanšprež – (XI/327-329), kjer je v letih 1766–1784 živel sloviti

kranjski čebelar in duhovnik Peter Pavel Glavar, pisec prve slovenske čebelarske knjige Pogovor o čebelnih rojih. O kranjskem čebelarjenju je obširno pisal že v tako imenovanem »Odgovor-u« (1768); leta 1781 je napisal poročilo o kranjskem čebelarjenju in na koncu dodal štiri Pravila za čebelarsko vrtnarsko šolo na Lanšprežu, ki jo je leta 1781 tudi odprl.

Opisan je tudi grad Podsmreka – (XI/537-538), kjer je v letih 1862–1910 živel čebelarska družina Rothschild. Tu so ustanovili leta 1868 prvi kranjski trgovski čebeljak in prodajali kranjske čebele v druge dežele; velik je prispevek Emila Rothschilda pri uveljavitvi kranjske čebele. Dr. Pollmannu, docentu za čebelarstvo na univerzi v Bonnu, ki je zaslužen za vpis kranjske čebele v zoološko sistematiko, je pošiljal najljepše kranjske čebele: *Apis mellifera carnica*, Pollmann 1879.

Zaključne misli

Valvasorjevo delo »Čast in slava vojvodine Kranjske« (1689) je neizčrpen vir najrazličnejših podatkov o Kranjski v 17. stoletju. Veliko je tudi zapisov o tedanji živinoreji. Iz njih izvemo, da je bila živinoreja pomembna gospodarska panoga, da so redili vse tedanje vrste domačih živali in razne vrste perutnine. Poudarjena je paša, tudi na visokogorskih planinah, trgovanje s siri, volno, konji, voli, medom in voskom ter drugimi izdelki (na primer mreže za sita, itd), prevoznitvo in tovarnitvo, opisane so kali za napajanje živine in drugo. Poseben poudarek je dal Valvasor konjem. Z osnovnimi zootehničnimi karakteristikami predstavlja kraške, nemške, koroške, turške, hrvaške in domače deželne konje. Omenja tudi kobilarno Lipica. Veliko prostora je namenjenega čebelam in čebelarjenju na Kranjskem. Opozarja, da gojijo na Kranjskem veliko čebel v »poseb-

nih hišicah« (čebelnjakih). Opisuje veliko rojivost kranjskih čebel, kako odvzemajo med, o prodaji medu in voska ter kako se pripravi medica. Valvasorjevi zapisi in opisi so neprecenljivi pričevalci o zgodovini naše slovenske živinoreje v 17. stoletju. Še posebej so pomembni neposredni in tudi posredni opisi tedanjih pasem (kraški ovčar, kraški konj, kranjska čebela, noriški konj in drugi), od katerih so nekatere ohranjene še danes ter so pomembni del današnje slovenske biotske raznovrstnosti v živinoreji. S pomočjo bibliografskih podatkov, ki so zbrani v tem delu, jih lahko tudi podrobneje proučujemo, ker je sedaj na voljo slovenski prevod. Ta sestavek je pobuda, da odpremo Valvasorjeve knjige in se podučimo, kako je bilo z živinorejo pred tristo leti na Kranjskem

Viri

Stefančič, Ante. *Razvoj živinoreje od začetka XVIII do konca XIX stoletja*. str. 11-27. V: *Ante Stefančič. Začetek in razvoj veterinarstva na Slovenskem do prve svetovne vojne*. SAZU, Ljubljana, 1966, 141 strani.

Valvasor, Janez Vajkard. *Die Ehre dess Herzogthums Crain*. 4 zv. Ljubljana 1689 (<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-NQSQM6-27.11.2013>).

Valvasor, Janez Vajkard. *Čast in slava vojvodine Kranjske (slovenski prevod Die Ehre dess Herzogthums Crain - 1689; prevod Doris Debenjak in drugi)*, 4 zv. Ljubljana, Zavod dežela Kranjska, 2009–2013.

Zupan, A. *Kako popisuje Valvasor čebelarstvo v l. 1689*. 37(1934)5-6, str. 95–97, Slovenski čebelar.

zaslužni prof. dr. Andrej Šalehar
Univerza v Ljubljani,
Biotehniška fakulteta,
Oddelek za zootehniko,
1230 Domžale

DOBRODEJ[®]
SLOVENIJA

PREHRANSKI DODATKI ZA ŽIVALI
tel.: 02 629 68 50, e-mail: info@dobrodej.si